

Ідеологію націонал-соціалізму з позицій християнської філософії розкритикував і о. С.Булгаков. У 1942 році окупованому фашистами Парижі він працює над рукописом “Расизм і християнство”.

Умови еміграції, безперечно, зруйнували природну спадковість філософської думки, і після смерті провідних представників російської філософської класики в 40–50-х рр. ця жива традиція практично припинилась. Проте це був унікальний досвід розвитку національної філософії, позбавленої власного національного ґрунту, – досвід трагічний, який дає багато підстав для повчальних висновків щодо можливості інтеграції філософської культури в інонаціональному середовищі, співвідношення національної та світової філософії.

У цій статті представлені, звичайно, далеко не всі персоналії окресленої теми. Їх вибір до певної міри суб’єктивний і пов’язаний переважно з дослідницьким інтересом автора. Висхідною ідеєю, з якої народилася ця стаття, була не повнота аналізу, а можливість поговорити про розірваний сьогодні духовний простір Росії й України як про щось єдине, яким він був у ХІХ – на початку ХХ століть і про релігійну філософію як про втілення і, до певної міри, підґрунтя цієї єдності.

1. Алексеев П. В. Вместо предисловия / П. В. Алексеев // На переломе. Философия и мировоззрение (Философские дискуссии 20-х гг.). – М., 1990. – С. 12.
2. О религиозных философах России и Украины: персоналогические очерки: монография / Аляев Г. Е., Емельянов Б. В., Мозговая Г. Г., Суходуб Т. Д. – Полтава : ООО “АСМИ”, 2010. – 240 с.
3. Коган Л. А. “Выслать за границу безжалостно (новое об изгнании духовной элиты)” / Коган Л. А. // Вопросы философии. – 1993. – № 9. – С. 61–84.
4. Лосский Н. О. Воспоминания. Жизнь и философский путь / Лосский Н. О. // Вопросы философии. – 1991. – № 10. – С. 139–192.

В статтє осуцествлен системний анализ причин и следствий феномена русского философского зарубежья начала ХХ века. Выделены основные представители философии религиозного направления: М.О.Бердяев, Л.И.Шестов, М.О.Лосский, С.Л.Франк, В.В.Зеньковский, С.М.Булгаков. Большинство из них стали изгнанниками из родины, членами “философского парохода” 1922 года. Раскрываются их творческие пути, философские доработки и значения, для европейской культуры.

Ключевые слова: философия религиозного направления, философское зарубежье.

The system analysis of causes and effects of Russian philosophical phenomenon in foreign countries at the beginning of the 20th century is made in the article. The leading representatives of the religious-trend philosophy: M.O.Berdiayew, L.I.Shestov, M.O.Loskiy, S.L.Frank, V.V.Zenkovskiy, S.M.Bulgakov are pointed out. Most of them became the exiles from the motherland, the “philosophical ship” members in 1922. Their creative activities, philosophical works and their sense for European culture are described.

Keywords: the religious-trend philosophy, the philosophy in the foreign countries.

УДК [323.21] (477.8) “1902/1903”
ББК 66.5

Іван Монолатій

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ АНТАГОНІЗМ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПИТАННІ В ГАЛИЧИНІ ЯК ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ

Стаття присвячена дослідженню українсько-польського антагонізму у земельному питанні в Галичині на початку ХХ століття. Обґрунтовано, що каталізатором конкуренції етнічних політичних акторів було суперництво за землю, яке зумовлювалася малоземеллям українців і концентрацією значних володінь у руках “чужих”, насамперед поляків. Атмосферу міжетнічної напруги й конкуренції усталила польська колонізація західноукраїнських земель. Рівень незадоволення аграрною політикою центру й неприйняття колонізації “чужими” територій, де українці становили незаперечну етнічну більшість, відображала кількість їхніх акцій протесту. Наймасштабнішою із них був сільськогосподарський

страйк 1902 р., який під впливом основних політичних фігур українців (радикалів, соціал- і націонал-демократів), набрав етносоціального і етнопонаціонального характеру.

Ключові слова: міжгрупова боротьба, земельне питання, страйк, українці, поляки, Галичина, Австро-Угорщина.

Соціально-економічні ресурси є одним із найпоширеніших предметів міжгрупової боротьби, а суперечності й конфлікти в економічній сфері досліджуваного хронотопу – одна з домінуючих тенденцій інтеракціонізму етнопонаціональних спільнот на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX ст. Потенціал міжгрупової упередженості тут збільшувала інтенсифікація господарських зв'язків, а отже й власних національно-економічних інтересів. Це свідчило, зокрема, про особливу значущість соціальних благ для фізичного виживання груп та їхнього нормального культурного, етнополітичного й іншого розвитку. А що міжгруповий інтеракціонізм позначений етносоціальними суперечностями, що спричинені об'єктивними і суб'єктивними факторами, то він стрімко еволюціонував у латентні, подекуди й актуалізовані конфлікти. Такі ситуації, як висновує В.Котигоренко, як і будь-які конфлікти, є наслідком поведінки однієї або всіх сторін міжетнічної взаємодії [12, с.276]. Її традиційним компонентом для досліджуваного регіону є етносоціальні суперечності й конфлікти [3, с.242–262].

Важливим у цьому контексті став період кінця XIX–XX століть, коли головними фігурантами конкуренції/конфліктів виступали українці й поляки, а їхнє протистояння визначалося як “битва за землю” (Д. Бовуа) або “голод на землю” (Б.Гудь) [1, с.305; 6, с.309]. У цьому випадку, який зумовлений передусім боротьбою за основний в аграрно-індустріальному суспільстві природний ресурс, ішлося про здобуття переваги однієї з етнопонаціональних спільнот у сфері традиційних методів господарювання. Тут епіцентром протистояння було село.

Зауважмо, якщо конфліктуотворювальними чинниками етносоціального протистояння були різні фактори, то його сталим каталізатором залишалося українсько-польське суперництво за землю. В умовах патріархального економічного організму остання становила його головний економічний ресурс [Див.: 7], що вчергове унаочнює висновок Д. Бовуа, що “... аж до початку Першої світової війни всі економічні, соціальні й етнічні проблеми пов'язувалися з битвами за володіння землею” [1, с.305].

Міжетнічна конкуренція за неї зумовлювалася передусім двома факторами: малоземеллям українців і концентрацією значних володінь у руках “чужих”, насамперед поляків. У Галичині й на Буковині найнегативнішим фактором було засилля польських і румунських поміщиків. У 1889 р. на табулярну власність* у східній частині Галичини припадало 2 328 287 га (42,1%) всієї площі краю. Основна частина табулярної землі – це латифундії площею понад 1000 моргів (1 морг австрійський = 0,5754 га). Як заявляв у рейхсраті польський соціаліст Ігнацій Дашинський, “... 83 відсотки великої власності взагалі – це латифундії... У Східній Галичині це основна форма власності” [27, с.113].

Кількість загальної площі сільськогосподарських ґрунтів у Галичині, які зосереджувалися в руках обшарників, становила 47,2%, зокрема 471 тис. га була власністю 21-го землевласника, кожен з яких мав понад 10 тис. га. Великі площі в деяких повітах регіону становили ліси, які були власністю передусім поляків, а почасти й євреїв та вірмен: у Станіславівському і Скалатському повітах – 100%; Тереховлянському, Буському, Перемишлянському чи Городенківському – 95–98%. Схожою була ситуація з пасо-

---

* Власність, записана в крайовій галицькій табулі (іпотечі) і в для фабулярних маєтків нових тодішніх іпотечних книгах на основі крайового закону від 20 березня 1874 р. Вона відповідала колишній домінікальній власності, охоплюючи головним чином велику земельну власність. Але внаслідок численних змін після 1848 р. не вся табулярна власність належала поміщикам, а вся рустикальна власність – селянам [13, с. 26].

виськами. Та найбільшим власником сільськогосподарських угідь (301 869 га) колишніх земель Речі Посполитої був австрійський уряд [30, с.285].

Картина земельної власності в Галичині свідчить, що переважна більшість населення досліджуваного хронотопу (приблизно 80%) жила з екстенсивного і малопродуктивного сільського господарства [4, с.27]. На дрібну селянську власність припадало 53% земельної площі. Однак якщо до класу великих землевласників належало майже 50 тис. осіб, то власниками земельних наділів – від трьох до п'яти моргів – було 2,3 млн. селян. Так, у 1902 р. маєтки площею понад 5 тис. га займали 899 989 га (85,1%), від 2 до 5 тис. га – 408 165 га (4,6%), від 500 до 2 тис. га – 652 654 га (6,7%), до 500 га – 268 661 га (3,6%). Найбільшими галицькими землевласниками були польські магнати – барон Лібіг і Спілка (113 400 моргів), Р. Потоцький (84 885 моргів), архікнязь Стефан (79 967 моргів), Гредель-Задік і Спілка (68 726 моргів), Поппер (58 468 моргів), А. Потоцький (45 239 моргів), Дідушицький (42 829 моргів), Бадені (40 745 моргів). На Буковині з 494 238 га усієї землі великим землевласникам належало 198 890 га (40,5%) [13, с.26; 15, с.32].

Тим часом на початку ХХ ст. бідняцькі господарства в Галичині становили 79,9% господарств, зокрема карликові (до 2 га) – 278 991 (42,7%) та дрібні (від 2 до 5 га) – 242 727 (37,2%). До загальної картини землеволодіння додавалися середняцькі (від 5 до 10 га) – 94 843 (14,6%), більші господарства (від 10 до 100 га) – 31 848 (4,9%) та поміщицькі (понад 100 га) – 3895 (0,6%) [15, с.35]. Згідно з даними радянського історика В.Осечинського майже половину господарств українців становила група карликових господарств (до 2 га), яка мала тільки 7,16% землі. В цій же групі один кінь припадав у середньому на п'ять господарств [15, с.36, 37].

Українці потерпали від малоземелля: 4/5 селянських господарств Галичини володіли трохи більше ніж четвертою частиною землі, яка не могла прохарчувати селян, а тому вони систематично поповнювали лави сільськогосподарського пролетаріату. Щонайменше 2,7 млн. осіб або взагалі не мали землі, або ж мали так мало, що це не давало їм необхідних засобів до існування. З цієї причини у східногалицьких селах щороку з голоду помирало приблизно 50 тис. осіб [6, с.310]. Як писав один із сучасників, мешкання селян, які на панських дворах не можуть заробити навіть харчі для родини, “гірші ніж стайні для худоби... Сільський наймит... зарання стає нездатним до праці і мусить дивитися, як з нужди гине одна дитина за одною” [6, с.310].

Притчею во язицех і сюжетами художньої літератури стали й численні земельні процеси, в результаті яких українські селяни, які хотіли продати свій наділ для того, щоб прохарчувати родину чи емігрувати за океан, майже завжди їх програвали, і втрачали землю. А що правди вони не могли добитися в судових установах першої – третьої інстанції в Галичині, то “єдиний шлях” для позбавлених землі селян пролягав до Відня – у парламент до послів, яких ті “обирали”. “У нас, – писав український часопис, – нема села, в котрім якийсь хлоп, звичайно маняк процесович, не програв би цивільного процесу лише тому, що його адвокат “дав ся підкупити і знюхав ся з адвокатом противної сторони” або “підкуплений судія не переслухав його свідків”. Такі мнимо і дійсно покривджені, як лиш почують, що парламент скликаний, продають послідне, що мають, і ідуть шукати поратунку в Відні”. Тому напередодні відкриття парламенту в столиці з'являлися групи “селян-нещасливців з Беренлянду (землі ведмедів. – І.М.) ... Обідрані, в четверо полومانі, з лицем почорнілим і поораним від тяжкої праці на сонці і слоті, від жури і нужди, під одною пахою клуночок з чорним хлібом і чісником, а за пазухою рука судорожно стискає жмут паперів. Се “документи” – безвартні вже акти процесові, перемішані з всякими іншими паперами, складаними і береженими як око в голові ще батьком і дідом”. Як стверджували очевидці, “... всі сходи до парламентарної палати були обставлені сторожію з руських хлопів, що пильнували, щоби їх послі не пересунули ся непомітно до палати або з палати” [17].

Мобілізації в боротьбі за землю сприяло й загальне зубожіння дрібних землеробів. На початку ХХ ст. щорічний кадастральний дохід приблизно 80% селянських господарств становив до 10 корон, і лишень 5% господарів мали дохід у розмірі від 100 до 300 корон [7, 19(6).04]. Тому сучасники стверджували, що приблизно 80% українських селян не мали сталого заняття поза своїми господарствами, “крім хвиливого зарібку на ланах великої власності і то як раз тоді, коли у селянина є своя робота”. З цього приводу газета “Діло” констатувала: “... більша часть нашого селянства в зимі і на переднівку разом з дітьми голодує. Такий стан потягає за собою і занепад фізичного розвою і нація карловатіє. Примусове лінивство морально точить націю, бо веде за собою байдужність і інерцію. Для виправданя перед самим собою своєї бездіяльності сьвяткує нарід ріжних сьвятих... а в зимі, щоб найти і теплий куток, бо в своїй хаті холод, селянин наш пересиджує в коршмі, де не тільки марнує своє здоровлє, але ще і топить і сю дрібку своєї власности, яка піддержувала в нім надію на доробок в будучности а з тим і на независиму егзистенцію” [7, 19 (6).04].

Заробіток землеробів, як повідомляв В. Фельдман, був надзвичайно низьким “в границях майже неправдоподібних”. За 14 годин важкої праці в більшості магнатських фільварків, скажімо Лянцкоронських, Сапегів чи Баворовських, українцям платили 20–30 грошів. Для порівняння: в Західній Галичині та інших регіонах монархії денні заробітки були значно вищі і становили від 50–60 грошів для жінок і від 70–120 – для чоловіків [24, с.236, 237; 27, с.114, 115].

Атмосферу міжетнічної напруги й конкуренції усталили польська колонізація західноукраїнських земель, зокрема Східної Галичини. Задоволенню економічних потреб етнічної більшості регіону перешкоджав ухвалений 1901 р. ГКС закон про парцеляцію (розподіл) заборгованих шляхетських маєтків. Так, його положення дозволяли купувати землі з парцеляції лише польським колоністам із Західної Галичини. Внаслідок цього в 1880–1912 рр. до Східної Галичини прибуло 318 589 польських колоністів, а завдяки дискримінаційній політиці місцевих адміністрацій із розпальцерованих 48 тис. га поміщицької землі (з них 210 тис. га – у східній частині краю) українські селяни зуміли придбати всього 38 тис. га [7, 20 (7).04; 6, с.311, 350–351].

Політичні актори українців нещадно критикували колонізацію, справедливо вбачаючи в ній задалегідь сплановану акцію польських політичних фігур, зокрема ендеків, “кресових” діячів й очільників товариства “Ziemia polska”, як “масове спроряджуванє польського населення з заходу на схід краю” [7, 20 (7).04].

Основні ж причини такої ситуації, на нашу думку, такі: 1 – перманентне завдання органів місцевої виконавчої влади щодо колонізації західноукраїнських теренів як імператив врегулювання соціальних проблем у регіоні завдяки упослідженню етнічної більшості; 2 – лобіювання крайовою владою практики купівлі-продажу земель цивільними осадниками з пересічних поляків західної частини Галичини; 3 – політичне й адміністративне протегування штучному переселенню поляків із заходу на схід регіону (в 1890–1910 рр. через т. зв. колонізаційну парцеляцію до східної частини Галичини іммігрувало приблизно 230 тис. осіб [7, 22 (9).04]); 4 – агресивна позиція польської ендеції (“з Русинами не потребуємо мирити ся, бо ми їх задавимо”) і практика полонізації українського населення – через “мовчазну згоду” інших польських політичних партій, представлених у Галицькому крайовому сеймі та Колі Польському в рейхсраті [7, 23 (10).04]; 5 – переконання, що “колонізаційна парцеляція” є одним із найважливіших завдань польської внутрішньої політики в Галичині.

Ці основні причини свідчать про екстраполяцію практики й наслідків аграрних перетворень у політичну сферу. Цей елемент, який каталізував українсько-польську міжетнічну напругу, стає очевидним і завдяки застосуванню висновку американського соціолога Н.-Дж.Смелзера про позиціонування в етнічно гетерогенному й полікультурному просторі тих “чужих”, які намагаються здобути економічні позиції в

регіонах з тубільною етнічною більшістю. Вони, стверджує вчений, не тільки прагнуть успішно конкурувати на ринку, але й виявляють тенденцію до соціокультурної самоізоляції. Ці тенденції збільшують імовірність реакції корінного населення щодо свого захисту з метою збереження економічних позицій, політичної влади та стилю життя [19, с.78].

Суголосні тенденції – поляризацію між “новоприбулими” та “корінними”, що їх демонстрували переселенці-поляки, посилювали етнопсихологічну дисгармонію між “я” й “не-я”, а прагнення українців захистити свої економічні інтереси насичувало це відчуття. Особливо значущим було, зрозуміло, невдоволення українців аграрною політикою центру. З-поміж іншого воно зумовлене сприянням регіональної влади (зокрема закон 1901 р.) в набутті землі поляками в процесі парцеляції, відвертим зловживанням під час реалізації права купівлі поміщицької землі.

Ілюстрацією цього процесу є спогади українського письменника і громадського діяча Андрія Чайковського, який писав: “Ми знаємо, які труднощі стрічав наш хлоп в покупці панської землі... Хто відважився продавати землю українським хлопам, того вважали за зрадника польського народу. Усі банки, даючи обшарникам (поміщикам) гіпотечні позички, вмовляли собі заказ (заборону) парцеляції. Українцям не дозволено парцеляційного банку, який би допомагав українським хлопам купувати обшарницьку землю... Панських парцеляційних банків було кілька і вони парцелювали обшарницьку землю між мазурів. З того потворилися в нашій українській Галичині мазурські колонії” [22, с.342].

Рівень незадоволення аграрною політикою й неприйняття колонізації “чужими” територій, де українці становили незаперечну етнічну більшість, відображає кількість їхніх акцій протесту.

Наймасштабнішою із них був сільськогосподарський страйк 1902 р. (з продовженням у 1903 р.), в якому взяло участь приблизно 200 тис. селян. Основними вимогами страйкарів були підвищення заробітної плати польськими поміщиками під час сільськогосподарських робіт та припинення втручання польської адміністрації в еміграцію селян і робітників до Америки. Під впливом основних політичних фігур українців (радикалів, соціал- і націонал-демократів), що надали організаційну допомогу страйкарям, селянські виступи набрали водночас етносоціального і етнонаціонального характеру [5, с.79; 25, с.54–56].

А що про необхідність аграрних страйків як форму боротьби між польськими поміщиками й українськими селянами на з’їзді УРП 1895 р. говорив Ю. Бачинський, то за два роки – на четвертому з’їзді партії 1897 р. сільськогосподарський страйк проголосили метою УРП і головною формою протесту. Це пояснювалося, з одного боку, поглибленням економічної кризи й матеріальним зубожінням українських селян, а з другого – зухвалістю польських дідичів, власників фільварків, які визискували українців.

Зауважмо, що на тлі визиску українських селян польськими поміщиками неорганізовані акції сільськогосподарських робітників і сільської бідноти вже навесні 1900 р. охопили 15 сіл Борщівського повіту, зокрема маєтки великого польського землевласника графа Баворовського. Однак виступи придушили австрійські війська [16, с.64].

Внаслідок цих обставин у 1901 р. в кількох повітах Східної Галичини політичні актори українців під впливом товариства “Селянська рада” активізували свою діяльність щодо підготовки організованого страйку селян і робітників [30, с.269]. Як висновують історики, такі акції користувалися підтримкою серед українських селян, адже преса східногалицьких землевласників постійно сигналізувала про випадки агітації. Зокрема “Gazeta Narodowa” повідомляла: “Агітація за сільськогосподарський страйк у Східній Галичині... проводиться у спосіб, який дає багато для роздумів. Знову отримуємо з кількох кресових східних повітів нашого краю... з околиць Коломиї, Снятина, Заліщиків, Борщева і Скали відомості, що руські радикали провадять між людом тиху,

але систематичну і щораз гарячу пропаганду за аграрний страйк з початком весняних робіт. Страйк задумано передусім і лише проти Поляків, “власників великих обшарів»” [31]. Як свідчать факти, представники повітової влади, польські консерватори й націонал-демократи всіляко поборювали активність українських радикалів у поширенні страйкової пропаганди, стверджуючи, що “пропаганди ніхто не бачить, бо ж загально-відомо, що організація радикалів дуже слабка...” [31].

Це, однак, не зашкодило етнофорам з числа етнічної більшості утворити широкий національний фронт для реалізації ідеї страйку практично. Так, 25 грудня 1901 р. з’їзд УНДП на внесення В’ячеслава Будзиновського виніс ухвалу такого змісту: “Національний з’їзд визнає необхідність проведення найгострішої боротьби на всіх полях проти чимраз більшої наполегливості супротивників руського народу для оборони його прав і заспокоєння його потреб за допомогою всіх можливих засобів, не виключаючи страйків і бойкотів” [28, с.61].

З позицій єдиного національного фронту агітувало й “Діло”, яке поряд із реальними економічними чинниками незадоволення аграрною політикою центру трактувало як свідчення національно-політичного характеру українців, а заклики до страйку пояснювало як “національний інстинкт” проти “цілої Польщі” [30, с.273]. Особливості відносин у тогочасному галицькому селі передає вірш вигаданого персонажа Гриця Щипавки “Про страйк”, опублікований лідером українських радикалів К.Трильовським: “Ах, жнива приходять, треба страйкувати, / Посіпак з подвір’я буряком проганяти. / День, година утікає, / А дідич ся аж встікає. / Готовим ся вся... / Мазури не глупі щоби за пів дармо / Робили і сили стратили на марно, / А і машина, мій ти пане, / Сама в полю дурнем стане/ І не втне стебла...” [18, с.70–71].

Поруч з українсько-польським конфліктом за землю – інший приклад протистояння “своїх” і “чужих” за цей значущий економічний ресурс. Його ілюструє, наприклад, ідеологія РНП, яка відкрито дорікала українським селянам за те, що вони протестують супроти польських дідичів. Проти ідеї проведення аграрних страйків виступили галицькі москвофіли, які звинуватили українців в усіх бідах селян, закликали не слухати їхньої пропаганди, а “жити з панами дідичами у згоді”. А русофільська преса, зокрема часопис “Галичанин”, звертаючись до польських поміщиків, переконувала, що “то українці бунтують проти вас ... ми такі не є! Ми навчаємо народ, щоби вас слухав і жив з вами у згоді!”. Згодом ідеологічну платформу несприйняття страйкової пропаганди сформулювали на з’їзді “Руської Народної партії” у Львові 2 лютого 1903 р. Під час його роботи Володимир Дудикевич назвав селянські страйки “політично шкідливими для цілого руського народу” [30, с.272].

Нова фаза мобілізації українців, яка відбувалася на економічному ґрунті, слугувала передумовою еволюції міжетнічної конкуренції в латентний конфлікт. У відкритій формі він виявився в червні – серпні 1902 р. сільськогосподарському страйку, під час якого, за визначенням М.Демковича-Добрянського, “зірвано заслону з великої ділянки соціальних стосунків у Галичині, як вони витворились в країні після знесення панщини 1848 р.” [8, с.88]. Політичні актори поляків восени того ж року під час слухань у Палаті послів рейхсрату назвали його доконаним фактом введення в суспільно-політичне життя Галичини ірландської моделі боротьби – страйків і бойкоту [14, с.372–373]. Зосібна Міхал Ольшевський, який 22 жовтня 1902 р. виступив від імені посольського клубу Польського Стронніцтва Людового, заявив, що “...випадки (страйків. – *І.М.*) у Східній Галичині мають характер національний і політичний і використовуються національно-радикальними Русинами як складник до поборювання польських елементів як таких” [27, с.120].

Першими застрайкували селяни в селах Львівського повіту (Чижикові, Глухівцях, Острові й Гаях). Суттєвий вплив на них мала ідеологія УРП [21]. Уже на початку страйку зафіксували 31 виступ (у Тернопільському повіті – 16, Львівському – чотири,

Збаразькому – три, Перемишлянському і Тлумацькому – по два, в Золочівському, Терехівському, Заліщицькому і Борщівському – по одному) [28, с.9; 27, с.115; 30, с.281].

Сільськогосподарський страйк охопив 1/5 території Галичини (понад 16 тис. кв. км) від Дністра на півдні, на сході і півночі – до кордону з підросійською Україною і Королівством Польським, на заході – по Кам'янецький, Перемишлянський, Бережанський, Підгаєцький і Бучацький повіти. Діячі УРП стверджували, що страйк охопив 400 сіл у 24-х із 47-ми східногалицьких повітів, а участь у ньому взяло приблизно 100 тис. осіб [30, с.280]. Офіційні урядові підрахунки стверджували про 380 “рільничих” страйків [28, с.9].

Зокрема характер етносоціальних суперечностей передає відозва страйкового комітету в Копичинцях до селян Гусятинського повіту від 20 липня 1902 р.: “... Браття Русини, селяни! Вже досить нашого гарування! Досить наших сліз, нужди і кривди! Браття! Не в Канаді, не в Бразилії для нас хліб! Наша Канада і Бразилія на тій землі, яку наші прадіди кров'ю заливали, за яку батьки і діди буки брали. Тут буде наш рай, як тільки в згоді і єдності, рука в руку, плече в плече, будемо триматися. Тоді прийде добро до наших хат, згине нужда, а з мертвих встане Русь Україна” [Цит.: 16, с.64; див. також: 20, с.78, 79; 28, с.32].

З досліджень З. Паздри причин і наслідків страйків 1902–1903 рр. відомо, що 161 респондент із 360-ти опитаних очевидців сільськогосподарського страйку 1902 р. його головною причиною назвав низьку оплату праці, інші 132 особи – українську агітацію “словом і друком”. Ще 53 особи вказали на вістки про страйк, які поширювалися із сусідніх гмін. Вибух страйку через надужиття власників і орендарів відзначено в 30-ти випадках. І, нарешті, як причину страйку назвали “звістки про цісарське розпорядження” 26 респондентів, а “тероризм та інші причини” – 16 осіб [28, с.33]. Принциповою обставиною видається нам і те, що на теренах, охоплених страйками (без Львівського і Тлумацького повітів), на 343 великих господарства налічувалося 34 власники-євреї (10%), а от орендарів-євреїв було 125 (36%). Натомість орендарів-християн (не завжди поляків) налічувалося тільки 57 (17%). Серед 17-ти найбільших власників-латифундистів один був євреєм [29, с.70]. Ця обставина свідчила й про те, що українсько-польські етносоціальні суперечності підсилювала участь ще одного фігуранта міжетнічної взаємодії – єврейського орендаря, а отже страйк 1902 р. фактично був прикладом латентного тристороннього міжетнічного конфлікту за землю і засоби виробництва на ній.

Оскільки багатоетнічність Австро-Угорщини реально підвищувала рівень конфліктогенності, а політизація етнічностей була підґрунтям конфліктної напруги в досліджуваному хронотопі, головною причиною етносоціальних конфліктів і суперечностей у більшості випадків було встановлення пріоритету власних цінностей етногрупи (етнофорів) перед усіма іншими.

Свідчення цього – вимоги експропріації землі, які були практично невід'ємними від етнічної нетерпимості до польських поміщиків. Адже із загальної кількості 17-ти повітів, в яких відбувся страйк, згідно з тогочасними даними (крім Львівського і Тлумацького повітів), кількість власників-поляків, які володіли ареалом понад 1000 га, не перевищувала 60-ти осіб [29, с.57]. А що страйкарі підпалювали поміщицькі фільварки, маєтки і ліси, то великі землевласники й орендарі у своїй пресі і на численних з'їздах земляцтв вимагали придушити протести селян з допомогою жандармерії і війська. Відчутним був тиск на намісника Галичини Л. Пінінського, від якого домагалися запровадження надзвичайного стану на територіях, охоплених страйком. Так, 29 липня намісник прийняв делегацію тернопільського земляцтва, члени якої вимагали зупинити страйковий рух за будь-яку ціну [26, 31.07]. Обшарники зустрілися також з крайовим маршалком А. Потоцьким, а 1 серпня разом із членами Кола Польського (А.Яворським,

В.Гневошем, М.Гарапіхом, В.Крайнським) їх прийняв у Відні прем'єр-міністр Е.Кербер. Прем'єр підтвердив, що галицький намісник за домовленості з президентом Вищого крайового суду Тхоржевським може вводити тимчасові суди на територіях, охоплених страйком. Що ж до введення військ для “умиротворення” страйкарів або використання для захисту населення під час польових робіт у маєтках, то Е.Кербер обіцяв представити таке прохання імператорові [26, 3.08].

Очевидно, що найвищі посадовці (центральных і регіональних органів влади) не могли безпосередньо протегувати фізичне, а з огляду на обставини й етнічну складову насильства над страйкарями і позиціонували себе гарантими конституційних прав і свобод [24, с.239, 240; 27, с.115]. Ба більше, про необхідність легального розв'язання суперечностей і недопущення будь-яких заворушень, які спровокували б конфліктні сторони, йшлося й у спеціальній відозві намісництва від 1 серпня 1902 р. В ній згідно з розпорядженнями прем'єр-міністра як найкрайній захід вказувалося на готовність намісництва оголосити надзвичайний стан і запровадити дію мандата на введення війська [23].

Внаслідок цього політичні актори українців (радикали і соціал-демократи) спочатку оцінювали тактику влади як таку, яку “не можна розцінювати як безсторонню, але тактовну”. Однак уведення військ у повіти, охоплені страйком, масові арешти протестувальників, а також фізичне насильство над страйкарями перекреслили сподівання на зміну конкурентного формату взаємин між державою та етнофорами. За участь у страйку згідно з офіційними даними заарештували 440 осіб [28, с.60], а радянські історики стверджували навіть про понад 4 тис. осіб (цією цифрою оперує й сучасна українська історіографія) [16, с.64]. Зафіксовані ЗМІ випадки фізичного насильства під час страйків відбулися 23 липня 1902 р. в Заболотівцях Чортківського повіту. В результаті сутичок між селянами і військами вбито чотирьох селян [30, с.284]. А що офіційні документи не містили відомостей про фізичне насильство над страйкарями, то офіційний дослідник З.Паздро занотував: “Для охорони землеробів не раз використовувалася озброєна охорона, наявність якої вже сама по собі стримувала страйкарів, хоч часом і їй чинили опір, що в кількох гмінах призводило до проливання крові, на щастя, закінчилося тільки пораненнями холодною зброєю” [28, с.60].

Досліджуваний страйк справив певний вплив на агрегацію українськими політичними акторами своїх програмних положень. Так, націонал-демократи під час партійного з'їзду в грудні 1902 р. зосередили увагу головним чином на економічному вимірі сільськогосподарського страйку. Тому у винесеній ухвалі УНДП визнала кінцевість організації страйків там, “де цього вимагають економічні відносини” і де “страйк у цих стосунках знаходить своє економічне обґрунтування” [28, с.62]. Згодом про зміну конфліктогенераційного складника сільськогосподарського страйку говорили в травні 1903 р. і члени Тіснішого комітету УНДП, а її пресовий орган газета “Діло” писала: “...не для відступу, а для доказу, що така зміна (тактики. – *І.М.*) стримає репресії (проти учасників страйку. – *І.М.*)” [28, с.62]. Натомість інші партійні часописи виявляли прихильність “ірландській моделі боротьби” й озвучили вимогу врегулювання етносоціального конфлікту за землю лише як політичної акції: “Страйком і бойкотом, – писала газета “Свобода”, – не тільки навчимо наших гнобителів так, що не будуть більше пхати свого рила в хлопські справи, але заборонимо уряду топтати право. [...] Щоб викликати нову народну конституцію, треба підготуватися так, аби одночасно, в цілому краї на панському полі не блиснув ані один серп, не забряжчала ані одні коса” [28, с.63].

А отже, в наступні місяці наголос в етносоціальних суперечливостях між українськими селянами і польськими поміщиками робився вже не на етнічних (як було досі), а на економічних категоріях. Щоправда, оцінюючи зростання радикальної і соціалістичної пропаганди в досліджуваному хронотопі після завершення страйку 1902 р.

і його відлуння в підросійській Україні, краківський часопис “Czas” у березні 1903 р. констатував, що “... це власне той рух, який у Галичині розпалює над головами Поляків полум’я аграрних страйків, кинув гасло “Геть з Поляками за Сян!”, що блиснуло Полякам знову в очі лезом гайдамацького ножа” [30, с.290].

Агітація за нову хвилю сільськогосподарського страйку, яку провадила головним чином УРП за підтримки УНДП та УСДП, не мала значного поширення, а тому дійшло до незначних заворушень, які скоріше за все не мали ознак широкого фронту боротьби українських селян.

Упродовж весни – літа 1903 р. страйки відбулися в південно-східних повітах досліджуваного хронотопу: Перемишлянському, Заліщицькому, Чортківському, Гусятинському, Бучацькому; на заході – в Перемиському; на півночі – в повіті Рава-Руська. Страйки розпочалися наприкінці березня в с. Солові Перемишлянського повіту – в маєтку графа Романа Потоцького. Одночасно з ним почався страйк у Хорошкові в маєтку графа Семінського, внаслідок чого ініціаторів заворушень арештували [28, с.61]. А що в більшості випадків участь у страйках брали ті села, які не страйкували в 1902 р., то в маєтках, що перебували під безпосереднім віданням поміщика, страйки були рідкістю, на відміну від фільварків, що були в користуванні орендарів. Так, у березні 1903 р. рогатинський староста повідомляв Галицьке намісництво про агітацію щодо нового страйку. Чиновник наголошував, що сама по собі ця агітація не шкідлива, але вона виступає свідченням селянського невдоволення діями місцевого орендаря Бергштайна, в “якого служба фільварочна лихо живе і низько плачена, а денних робітників з села ревно визискує” [10, арк.14].

Як свідчать архівні документи, аналогічних повідомлень налічуються десятки: повітові старости та керівники відділків жандармерії вже лише вказували, в якому населеному пункті розпочався страйк, у чиєму маєтку і хто був орендарем на час вибуху селянського незадоволення [9, арк. 95–113]. На 1904 р. селянська активність затихає: відомо тільки про страйки в Збараському й Гусятинському повітах [28, с.61]. А що проблема українсько-польського етносоціального конфлікту і далі залишалася нерозв’язана, то в листопаді 1904 р. українські послы Галичини і Буковини в рейхсраті і крайових сеймах заявляли, що конституційні свободи українців і далі обмежують, зокрема економічний розвиток на селі [11].

Отже, українсько-польський антагонізм у земельному питанні і, як наслідок, грандіозна селянська лихоманка 1902–1903 рр., яка набула масштабу організованого політичного руху, певною мірою розрядили наелектризовану атмосферу етносоціальних суперечностей у досліджуваному хронотопі. Визначальним критерієм класової стратифікації ми визначаємо можливість привласнення економічних благ. А що володіння засобами виробництва було традиційним показником класової належності, то проблеми трансформації міжгрупових суперечностей з приводу розподілу дефіцитних ресурсів (передусім землі) в конфлікти нерідко виникали внаслідок депривації. В нашому випадку останню ми розуміємо як рівень невдоволення з боку тієї чи іншої етнічної групи на можливості реалізації своїх соціальних очікувань. Адже в більшості випадків колективного насильства серед його учасників (т. зв. відносно депривації), як зауважує Т. Р. Гарр, існує чітко окреслене почуття мети в тому сенсі, що вони очікують від насильницьких акцій поліпшення своїх ціннісних позицій [2, с.74]. Тому українсько-польський конфлікт за землю ми трактуємо як процес, який безпосередньо пов’язаний із взаємодією між етногрупами.

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / пер. з фр. / Даніель Бовуа. – К. : Критика, 1998. – 334 с.
2. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют / пер. с англ. / Т. Р. Гарр. – С. Пб. : Питер, 2005. – 461 с.
3. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.

4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.
5. Грицак Я. Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я.Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
6. Гудь Б. В. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття / Б. В. Гудь. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 447 с.
7. Данило Журавель. Як земля наша стає ненаша / Данило Журавель // Діло. – 1912. – 18 (5), 19 (6), 20 (7), 22 (9), 23 (10), 24 (11), 25 (12), 26 (13) квіт. – С. 1–2, 1–2, 3, 2–3, 2–3, 3, 2–3, 2.
8. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі / Михайло Демкович-Добрянський. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1969. – 119 с.
9. Донесення староств і органів поліції про хід сільськогосподарських страйків. 1903 р. Т. 11 / Центральный державный исторический архив Украины у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові), ф. 146, оп. 4, спр. 3789.
10. Донесення староств і органів поліції про хід сільськогосподарських страйків. 1903 р. Т. 12 / ЦДІАУ у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3790.
11. Заява руских послів // Руслан. – 1904. – 5 (18) листоп. – С. 1.
12. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
13. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / М. М. Кравець. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – 239 с.
14. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів : Накладом власним з друкарні оо. Василіян у Жовкві, 1926. – 736 с.
15. Осечинський В.К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В.К. Осечинський. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1954. – 188 с.
16. Павко А. І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900–1907 рр. / А. І. Павко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 63–79.
17. Парляментарні ластівки // Діло. – 1911. – 20 (7) лип. – С. 1.
18. Січовий співаник / уклад Кирило Трильовський. – Коломия : Січовий Союз, 1912. – 76 с.
19. Смелзер Н. Дж. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції 1995 / пер. з англ. Нейл Дж. Смелзер. – Львів : Кальварія, 2003. – 128 с.
20. Феденко П. Український громадський рух у XX столітті / Павло Феденко. – Подєбради, 1934. – 172 с.
21. Хлопські страйки в Гаях під Львовом // Діло. – 1902. – 4 (17) лип. – С.1.
22. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3-х т. Т. 1. / Андрій Чайковський. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Наукова фундація ім. А. Чайковського, 2002. – 512 с.
23. Dwie odezwy w sprawie strajków rolnych // Gazeta Narodowa. – 1902. – 4 sierpnia. – S. 1.
24. Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicyi. 1846–1906 / Wilhelm Feldman. – Kraków : Spółka nakładowa “Książka”, 1907. – Т. II. – 455 s.
25. Głabiński St. Wspomnienia polityczne. Część pierwsza. Pod zaborem austriackim / Stanisław Głabiński. – Pelplin : Nakładem drukarni i księgarni Sp. Z O. ODP., 1939. – 559 s.
26. Obszarnicy u namiestnika // Naprzód. – 1902. – 31 lipca, 3 sierpnia. – S. 1, 2.
27. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / Czesław Partacz. – Toruń : Adam Marszałek, 1996. – 280 s.
28. Pazdro Z. Strajki rolne w Galicji wschodniej w r. 1902 i 1903. Na podstawie materiałów urzędowych / Zbigniew Pazdro // Wiadomości statystyczne. – Т. XX, Zesz. 1. – S. 1–74.
29. Rozwadowski J. Ruskie bezrobocie w r. 1902. Uwagi o jego terenie / J. Rozwadowski. – Lwów, 1904.
30. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : ZAPOL, 2007. – 670 s.
31. Widmo strajku rolnego // Naprzód. – 1902. – 2 kwietnia. – S. 1.

Статья посвящена исследованию украинской-польского антагонизма в земельном вопросе в Галиции в начале XX века. Обосновано, что катализатором конкуренции этнических политических актеров было соперничество за землю, которое обусловлена малоземельем украинских и концентрацией значительных владений в руках “чужих”, прежде поляков. Атмосферу межэтнического напряжения и конкуренции упрочила польская колонизация западноукраинских земель. Уровень недовольства аграрной политикой центра и неприятие колонизации “чужими” территорий, где украинцы составляли неоспоримое этническое большинство, отражала количество их акций протеста. Наиболее масштабной из них был сельскохозяйственный стачка 1902 г., под влиянием основных политических фигур украинцев (радикалов, социал- и национал-демократов), набрал этносоциальной и этнонационального характера.

Ключевые слова: межгруповая боротьба, земельний вопрос, забастовка, українці, поляки, Галиція, Австро-Венгрія.

Article is devoted to the Ukrainian-Polish antagonism in the land issue in Galicia in the early XXth century. Proved that the catalyst for competition ethnic political actors was competition for land, which was determined by Ukrainian shortage of arable land and the concentration of major holdings in the hands of "outsiders", especially the Poles. The atmosphere of interethnic tension and competition strengthened Polish colonization of Western Ukraine. The level of dissatisfaction Agricultural Policy Center and rejection of colonization "strangers" areas where Ukrainian were distinct ethnic majority, reflecting the number of their protests. The biggest event of them was an agricultural strike in 1902, which is under the influence of major political figures Ukrainian (radicals, social and national Democrats) came ethnosocial and ethnic character.

Keywords: intergroup struggle, land issues, strike, Ukrainians, Poles, Galicia, Austria-Hungary.

УДК 94 (470 + 477)

ББК 63.3 (4 УКр)

Лілія Щербін

ДМИТРО ДОНЦОВ І РОСІЙСЬКИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Проаналізовано ставлення Дмитра Донцова до російського лібералізму. Охарактеризовано його основні підходи до політики російських кадетів щодо українського питання. Д.Донцов критично оцінював спроби захисту лібералів національних інтересів українців, вбачаючи у їхній політиці та тактиці прояви імперіалізму.

Ключові слова: Дмитро Донцов, лібералізм, російські кадети, українофільство, П.Мілюков, імперіалізм.

Дмитро Донцов – відомий громадсько-політичний діяч, ідеолог українського інтегрального націоналізму. Він виступав активним критиком сучасних йому політичних партій та ідеологій. Маловисвітленим аспектом його діяльності у вітчизняній історичній науці, незважаючи на достатню творчу спадщину Д.Донцова, залишається його відношення до російського лібералізму. Д.Донцов “першим в українській політичній думці так нещадно розбив ілюзії українства як щодо російського соціалістів, так і щодо російських лібералів” [2, с.20].

Мета статті – проаналізувати ставлення Дмитра Донцова до російського лібералізму.

Традиційними у працях про Д.Донцова стали згадки про виступ П.Мілюкова 19 лютого 1914 р. у Думі: “У мене в руках недавно опублікована брошурка, з якою я радив би вам уважно познайомитися: це книжка такого Донцова “Модерне москвофільство”... Я скажу вам: бійтеся його! Якщо ви будете продовжувати вашу політику, Донцови будуть числитися не одиницями і не десятками, а сотнями, тисячами, мільйонами”. Саме цю цитату використовують дослідники для підтвердження обізнаності російського суспільства з поглядами Донцова [11, с.11].

Проте згадка про нього у доповіді лідера російських кадетів насправді айсберг цілої епопеї у взаємному не/сприйнятті лібералів (як російських, так й українських) та Д.Донцова.

У 1912 р. у статті “Ще про російський лібералізм” Д.Донцов виводить своєрідну формулу відносин українства та лібералізму у Російській імперії: “У міру зростання і зміцнення українства колишній індиферентизм російських лібералів переходить в явну ворожість” [3, с.86]. На основі заяв правих лібералів він сформував ще одну закономірність відносин лібералізму й українства: ті з лібералів, хто виступав на захист українства, у його силу не вірили [3, с.86].

У своєму виступі “Сучасне політичне положення нації і наші завдання (реферат, виголошений на II Всеукраїнським студентським з’їзді в липні 1913 року у Львові)”